

УДК 008.17

М. Б. Ценко, кандидат філософських наук, доцент

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЛОВИХ ВІДНОСИН ВИКЛАДАЧІВ І СТУДЕНТІВ

Розглядаються питання взаємодії викладачів і студентів у навчальному процесі в період реформування системи освіти. Обґрунтовується необхідність перегляду характеру відносин між викладачем і студентом, пропонується розглядати їх як ділові відносини, тобто відносини рівноцінних партнерів співробітництва, що

© Ценко М. Б., 2015

55

мають спільні цілі і завдання. Аналізуються моральні настанови, які мають культивуватися у вищому навчальному закладі і повинні бути ідеологічною основою оптимізації навчального процесу.

Ключові слова: відносини «викладач — студент», ділові відносини, моральні засади ділових відносин, моральні принципи, норми, вимоги співробітництва викладачів і студентів.

Актуальність проблеми. Проблеми якості вищої освіти, що постали в нашому суспільстві, обумовили реформування самої системи освіти. Відбулися значні зміни у навчальних програмах, планах практичних занять, були здійснені: конкретизація змісту знань, уточнення переліку умінь та навичок, що повинні набути майбутні спеціалісти, вироблення критеріїв оцінювання знань студентів тощо. Усі нововведення, пов'язані з Болонським процесом, досі широко обговорюються в наукових колах і викликають неоднозначне ставлення.

Безумовно, можна по-різному оцінювати кредитно-модульну систему освіти. З одного боку, негативно, адже дієвого ефекту вона не дала, не відчувається суттєвого підвищення якості підготовки молодих фахівців. З другого боку, гіпотетично — позитивно, адже для досягнення мети реформи потрібні час і достатні, повноцінні умови її здійснення, яких на сьогоднішній день критично недостатньо.

За таких обставин, коли формально-змістовні засади освітньої реформи ще вдосконалюються і дуже повільно забезпечуються матеріальними складовими, виникає потреба більш раціонального використання тих можливостей і ресурсів, які має навчальний заклад.

Одним із найвагоміших чинників, що впливають на якість освіти, є діяльність викладача і його взаємодія зі студентами. Слід зазначити, що в процесі реформування системи освіти відносини «викладач — студент» зазнали певних змін тільки з формального боку і майже не змінилися за своєю сутнісною характеристикою. Велика значущість цих відносин у навчальному процесі та недосконалість їхнього здійснення у сучасній вищій школі вимагають перегляду характеру взаємодії викладачів і студентів і вироблення орієнтирів більш плідних таких відносин.

Метою статті є спроба розглянути відносини «викладач — студент» у сучасних умовах соціально-економічних і освітніх реформ і з точки зору новітніх концепцій взаємодії викладача і студентів, та обґрунтувати моральні засади, які б створювали необхідні і достатні умови оптимального досягнення завдань навчання.

Аналіз основних джерел і публікацій. Проблеми відносин між викладачем і студентом досліджуються в контексті проблем педагогічної етики. Останнім

часом об'єктом активного обговорення фахівцями — педагогами, філософами, соціологами, психологами стала концепція співробітництва, згідно з якою навчання набуває особистісно-орієнтованого характеру, а суб'єкти навчального процесу виступають як однаково значущі, активні співробітники процесу навчання. Різні аспекти цієї концепції стосовно вищої школи розробляють такі науковці, як О. Л. Балан, С. М. Дмитрієва, І. Берьозкіна, Н. Кардаш, Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський, В. В. Бондаренко, О. С. Пономарьова, З. О. Черваньова, Л. В. Долінська та ін.

Підтримуючи в цілому вихідні позиції розглядуваної концепції, разом із тим деякі аспекти співпраці викладача і студентів виявляються недостатньо дослідженими, зокрема моральні засади цих відносин як ділового співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Природно, викладач є ключовою постаттю навчального процесу у вищому навчальному закладі. Традиційно на нього покладені всі навчальні функції і відповідальність за їхнє виконання. Власне, в цьому полягає сутність його професійної діяльності. Викладач повинен досконало знати свій предмет, володіти методикою викладання теорії та організації практичної роботи щодо засвоєння навчального матеріалу, забезпечувати перевірку знань, отриманих протягом семестру, здійснювати рубіжний контроль.

Студент у традиційній системі освіти сприймався як недостатньо свідомий, недосконалий підопічний, якого потрібно спрямовувати на виконання вимог навчального плану і завдань викладача, зміст, форми, послідовність викладу і здійснення яких заздалегідь передбачені та встановлені. Викладач виступав як провідник конкретно визначеного обсягу інформації, суворий екзаменатор і людина, від якої студент повністю залежав. Зазначимо, що відносини підлеглості, залежності студента від викладача існують і сьогодні, незважаючи на певні формальні зміни у навчальному процесі. Проте такий стан не задовольняє потребам сучасного часу і не відповідає вимогам, що висуваються до сучасної освіти.

Процеси реконструкції економіки на ринкових засадах, що відбуваються в нашій країні, перебудови політичних, правових, інших суспільних відносин, розвиток ринку праці обумовили не тільки потребу в спеціалістах більш високого рівня освіти, а й необхідність удосконалення сфери освітніх послуг. В цьому контексті вищі навчальні заклади надають такі послуги та виступають як виконавці замовлення на фахівців, а відносини «викладач — студент», на наш погляд, набувають статусу ділових відносин.

Ділові відносини — це особливий вид відносин, що виникає між людьми в процесі виконання трудової діяльності. Отже, певна справа, з приводу якої виникає взаємодія суб'єктів діяльності, цілі та завдання, що постають у про-

цесі виконання спільної трудової діяльності, — є передумовами формування ділових відносин.

У вищому навчальному закладі і викладач, і студент об'єднані однією метою — навчання і набуття вищої фахової освіти молодими людьми. Студент у досягненні цієї мети виступає як споживач послуг навчального закладу, а викладачі — як виконавці завдань, що забезпечують цілі навчання. Такий погляд на діяльність вищого навчального закладу сьогодні є дійсним, актуальним і таким, що потребує суттєвих змін внутрішньовузівських відносин.

Взаємодію між викладачем і студентом слід розглядати як ділову співпрацю, в якій суб'єкти відносин діють як партнери, мають права та обов'язки щодо виконання своєї діяльності.

Зрозуміло, що студент не може виступати як повноцінний діловий партнер, адже він не є матеріально самостійним суб'єктом. Його контракт з навчальним закладом забезпечений державними чи батьківськими коштами. Але в процесі навчання його діяльність повинна сприйматись як трудова діяльність і насамперед самим студентом. В такому разі змінюються основні орієнтири навчальної діяльності, яка набирає форм повноцінного співробітництва викладачів і студентів, а їхні відносини набувають характеру ділових.

Такий характер відносин можливий за умов трансформації і свідомості викладачів щодо своїх професійних обов'язків, і свідомості абітурієнтів щодо ставлення до навчання. Молоді люди, що бажають отримати вищу освіту, — це достатньо дорослі, свідомі особи, які розуміють мету навчання і мають усі передумови для усвідомлення не тільки завдань навчання, а також своєї відповідальності за навчання. Абітурієнти повинні вступати до вищого навчального закладу з настановою «працювати», виконувати трудові обов'язки студента, розуміючи при цьому, що, після завоювання права вчитися, вони набувають права отримувати якісні, необхідні, корисні, цікаві для них знання, можливість вибирати той чи інший навчальний предмет для розширення знань, мати право обговорення або критичних зауважень щодо навчального процесу тощо.

Ділові відносини — це відносини рівноправні перш за все в тому сенсі, що вони виникають на основі рівності інтересів, цілей, потреб у спільній діяльності. При таких відносинах викладачі зобов'язані ставитися до студентів як до співпрацівників, рівних за своєю особистісною значущістю і вмотивованою цілеспрямованістю. Незважаючи на те, що викладачі старші за віком і більш освічені та досвідчені, студенти для них є клієнтами, споживачами їхніх послуг, тобто такими, що забезпечують виконання професії, відповідних цілей і завдань.

За стійкою орієнтацією у розвитку економіки, яку обрала наша країна, якою й обумовлюється стратегія підвищення якості освіти, відносини викладача і студента як ділові мають плідні перспективи. Викладач є власником інтелектуального продукту, що виник як результат складної діяльності: засвоєння, переробки значної кількості інформації. Цей продукт у теперішній час виступає як символ «засобів виробництва» та умова отримання певного прибутку.

Діяльність сучасного викладача суттєво змінилась. Якщо раніше йому було достатньо професійних знань та умінь організувати виконання навчального плану, то в умовах ділової співпраці до нього висуваються додаткові вимоги. Викладач повинен бути не тільки високим професіоналом, добрим організатором, а й здатним враховувати зміни, що відбуваються у сучасній науці, політиці, праві, економіці тощо. Він повинен постійно акумулювати нове знання, знайомити студентів з новими ідеями, розкривати плюралізм думок, сприяти всебічному розгляду дискусійних проблем, бути самостійним та ініціативним.

Викладач повинен витратити значно більше часу і зусиль, аніж раніше, на підготовку, самоосвіту і саморозвиток, щоб відповідати вимогам сучасної освіти, що має на меті формування фахівця новітнього часу, нового стилю мислення, соціальної поведінки і громадянської відповідальності. За таких умов викладач стає конкурентним і може діяти як повноцінний партнер ділових відносин.

Ефективність ділових відносин «викладач — студент» обумовлюють, з одного боку, потребу і здатність сторін до співпраці, а з другого — характер цієї взаємодії, що створюється моральними чинниками.

Ділові відносини базуються на моральних засадах, які становлять систему моральних вимог, норм, принципів, що забезпечують «життєздатність» ділових контактів, сприяють їхньому здійсненню. Моральний зміст ділових відносин у вищому навчальному закладі має свою специфіку, який полягає в сумарній дії етики викладача та етики студента.

Через більшу увагу до конструктивних елементів освітньої реформи, питання моралі у відносинах студентів і викладачів останнім часом відійшли на другий план. Вважається, що моральне навантаження щодо створення робочої атмосфери навчання та морального виховання виконує тільки викладач. Він повинен діяти в межах існуючої педагогічної етики. Втім деякі позиції традиційної педагогічної етики сьогодні виявляються застарілими. До того ж багато викладачів — молодих фахівців із професійних дисциплін взагалі не вивчали педагогічну етику і у своїй діяльності спираються на практичний досвід свого навчання та відвідування занять інших викладачів. Складно передбачити наслідки негативного ставлення до проблем моралі

і моральності у навчальному процесі. Отже, важливим кроком до розвитку відносин «викладач — студент» є необхідність усвідомлення їх як ділових відносин, виокремлення та обґрунтування основних моральних складових цього виду ділової етики.

Діяльність викладачів і студентів у навчальному процесі має базуватися на таких моральних принципах і нормах, які б забезпечували необхідні умови співробітництва, тобто створювали сутнісну основу ділових відносин. Трудова активність, що потрібна у навчанні, можлива за умов докладання колективних зусиль усіх сторін відносин. Продуктивність таких зусиль залежить від змісту правил, норм, що прийняті в цьому оточенні. Головне, щоб вони були спільними, такими, що визнаються обома сторонами.

Передумовою плідного співробітництва є обов'язкова взаємна повага насамперед мети і завдань сторін. Це вихідна позиція у процесі формування ставлення один до одного у ділових відносинах. Викладач повинен поважати мету студента вчитися і отримати вищу освіту. Студент, у свою чергу, поважно має ставитися до праці і професійних завдань викладача.

Укріпленню ділових відносин сприяє також взаємна повага особистості один до одного. Це передбачає свідому настанову, що інша особа, чи то викладач, чи то студент, насамперед — людина зі своїми інтелектуальними, почуттєвими, психологічними та іншими особливостями, які заслуговують на толерантне визнання і, незалежно від особистого ставлення, заслуговують на повагу в партнері людської гідності, достоїнств тощо.

Вагомою складовою співпраці викладача зі студентами є з'ясування змісту спільних ціннісних орієнтирів діяльності. Процес навчання викладач починає з розповіді студентам про вимоги щодо вивчення предмета. Разом із тим він має ознайомити їх і з моральними засадами, на яких будуватимуться їхні відносини. Така вимога не є обов'язковою. Завжди вважалося, що викладачі і студенти існують в одній системі моральних цінностей, до того ж студенти повинні вже бути морально вихованими і в цьому сенсі підготовленими до взаємин між собою і з викладачами. Це хибне уявлення серйозно ускладнює соціальну адаптацію молоді у дорослому житті, початком якого є студентські роки. Обговорюючи зі студентами моральні умови співпраці, викладач тим самим формує спільну систему моральних знаків і символів, які мають не тільки визнаватися обома сторонами, а й дійсно гармонізувати навчальні ділові відносини. Загальноприйняті моральні настанови відіграють важливу роль у подальшій роботі. Вони утворюють моральну атмосферу групи, її моральну думку, оцінку. Стосовно цих цінностей відбувається моральний вибір щодо дій в усьому навчальному процесі, а також укріплення життєвих орієнтирів.

Ділові відносини викладачів і студентів мають свої конкретні завдання, ефективне виконання яких обумовлюється моральними засадами. Результативність можлива насамперед, коли сторони сумлінно виконують умови контракту, усвідомлюючи їхнє виконання як власний моральний обов'язок. Це означає, що і професійна викладацька діяльність, і навчальна студентська робота виконуються неухильно, точно, відповідально за власним бажанням, як власна потреба, а не тому, що за невиконання загрожує покарання. Це одна з найскладніших і найважливіших настанов моральної свідомості. Важливість цієї моральної цінності полягає в тому, що якщо у ділових відносинах зобов'язання виконуються як моральний обов'язок, то такі відносини набувають сталого характеру, «цементуються» довірою, бажанням співпрацювати, взаємно допомагати, підтримувати.

Поряд із цим моральний обов'язок, який не є природною властивістю людини, формується протягом життя за наявності певної мотивації і є результатом саморозвитку, морального самовиховання особистості. Це складний процес, що відбувається у внутрішньому духовному світі людини, і який повинен торкнутися і студентів, і викладачів. Примусити виробити моральний обов'язок неможливо. Проте можливо мотивувати і стимулювати.

І мотиви, і стимули відносин моральної відповідальності можуть знаходитися і поза безпосередньою діяльністю «викладач — студент». Для викладача це можуть бути матеріальні і моральні стимули від керівництва, особистісні сенсожиттєві настанови та орієнтації тощо. Студента можуть мотивувати і стимулювати батьки, деканат, студентський колектив тощо. Проте найбільш дієвим механізмом формування взаємного морального обов'язку є потреба та вимога з обох сторін відповідати один перед одним за дії та вчинки.

За умов, коли суб'єкти відносин повинні безпосередньо нести відповідальність за порушення вимог співпраці, тоді встановлюються моральні та практичні бар'єри для досягнення стратегічної мети. Так, якщо викладач постійно запізнюється на заняття, чи з неповажних причин не приходять на заняття, він має відповідати перед студентами — пояснювати причини, проводити додаткові заняття тощо. В іншому випадку він втрачає моральне право вимагати від студентів дисциплінованості і поваги, а студенти можуть заявляти про незадоволення своїм викладачем. Відповідати має і студент у разі, якщо пропускав заняття, якщо не готувався і не виконував завдань. Викладач і своїм ставленням до роботи, і вимогою відповідально ставитись до навчання не тільки стимулює формування морального обов'язку у студента, а й вказує на дійсну загрозу щодо можливостей подальшого навчання у вищому навчальному закладі.

Отже, змістовною складовою морального обов'язку і викладання, і навчання є відповідальне виконання сторонами своїх обов'язків. Це включає таке поведіння, в якому передбачені наслідки його, в тому числі й негативні.

Моральними складовими розглядуваних відносин є дисциплінованість, пунктуальність, обов'язковість. Ділові партнерські відносини неможливі без підтримування обумовленої дисципліни під час виконання завдань діяльності, без своєчасного виконання справ, без цінування часу, без дотримання слова, обіцянок, зобов'язань тощо. Своєрідність цих моральних вимог щодо розглядуваних відносин полягає в тому, що вони не можуть однаково висуватися як до викладачів, так і до студентів. Якщо викладач повною мірою має відповідати цим вимогам ділових відносин, то студенти, особливо перших курсів, мають навчитися цим якостям, зрозуміти моральний і практичний сенс їх виконання і знаходитися в умовах жорсткого дотримання вимог дисципліни, пунктуальності тощо.

Викладач повинен вимагати від своїх студентів точності, акуратності щодо виконання завдань, обов'язкового відвідування занять, вчити умінню керувати своїм часом, зосереджуватися на головному, контролювати зовнішні почуттєві прояви, підкоряти свої дії встановленим правилам і порядку навчання. Такі вимоги мають виступати не як свавілля викладача, а бути обґрунтованими як умови плідної співпраці у процесі навчання, а також підґрунтям здобуття професіоналізму та запорукою життєвої успішності.

Вимогливість викладача матиме відповідний ефект тільки у тому разі, коли він однаково поважно ставиться до студентів, незалежно від рівня їхньої освіченості, кмітливості та успіхів у навчанні. Перешкоди, що виникають у відносинах, коли відсутнє рівнозначне ставлення до всіх студентів, знижують авторитет викладача, унеможливають бажання і потребу студентів активізувати свою навчальну діяльність, досягати результатів. З іншого боку, студенти також повинні поважно ставитися до людини у викладачеві, незалежно від оцінки його як професіонала. Іншими словами, розрізняючи честь і людську гідність, сторони повинні віддавати належне людським засадам один одного, зважати на це. Така настанова дозволяє спокійно, вдумливо і зосереджено працювати, без побоювань щодо особистого неприйняття та можливих суперечок.

Висновки. Удосконалення й оптимізація навчального процесу у вищому навчальному закладі є одним із найактуальніших завдань вищої освіти. Якісний рівень випускників не є сьогодні таким, який відповідає потребам сучасної вітчизняної та європейської культури і цивілізації.

Значущим чинником виконання завдань навчання є переорієнтація і трансформація відносин між викладачем і студентами. Характер цих від-

носин повинен відповідати економічним, політичним, соціальним умовам розвитку суспільства, також створювати необхідні передумови плідного навчання, забезпечувати потребу подальшого розвитку і саморозвитку майбутніх фахівців.

Кожна успішна самореалізація молодого спеціаліста можлива за умов дотримання моральних принципів, норм, які сприяють виконанню справи, встановленню гармонійної комунікації і ділових відносин. Через відносини «викладач — студент» мають бути закладені моральні основи професійної кваліфікованості випускників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балан Е. Л. Дидактическое взаимодействие преподавателя и студента как фактор оптимизации процесса обучения : дис. ... канд. пед. наук: 13.09.01 / Е. Л. Балан ; Южноукр. пед. ун-т им. К. Д. Ушинского. – Одесса, 1994. – 173 с.
2. Буланова-Топоркова М. В. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие / М. В. Буланова-Топоркова, А. В. Духовнева, Л. Д. Столяренко. – 2-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 544 с.
3. Берьозкіна І. Про роль педагогічної взаємодії / І. Берьозкіна // Вісн. Львів. ун-ту. Серія педагогічна. Вип. 19. – Львів, 2005. – С. 32–37.
4. Булах І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навч.-метод. посіб. / І. С. Булах, Л. В. Долінська. – К. : НПУ ім. Н. П. Драгоманова, 2002. – 114 с.
5. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості співтворчості викладача і студентів : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / С. М. Дмитрієва ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 1996. – 20 с.
6. Кардаш Н. Творча співпраця викладача і студентів як необхідна умова навчання народним ремеслам / Н. Кардаш // Вісн. Львів. ун-ту. Серія педагогічна. Вип. 19. Ч. 2. – Львів, 2005. – С. 160–164.
7. Основы педагогики высшей школы / Л. Л. Товажнянский, О. Г. Романовский, В. В. Бондаренко, О. С. Пономарева, З. О. Черванева. – Х. : НТУ «ХП», 2005. – 600 с.
8. Смыслы и цели образования: инновационный аспект : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : Науч.-внедрен. предприятие «ИНЭК», 2007. – 300 с.

ПРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ ДЕЛОВЫХ ОТНОШЕНИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ И СТУДЕНТОВ

Ценко М. Б.

Рассматриваются вопросы взаимодействия преподавателей и студентов в учебном процессе в период реформирования системы образования. Обосновывается

необходимость пересмотра характера отношений между преподавателем и студентом, предлагается рассматривать их как деловые отношения, то есть отношения равноценных партнеров сотрудничества, которые имеют общие цели и задачи. Анализируются нравственные установки, требования, которые должны культивироваться в высшем учебном заведении и быть идеологической основой оптимизации учебного процесса.

Ключевые слова: отношения «преподаватель – студент», деловые отношения, нравственные основы деловых отношений, нравственные принципы, нормы, требования сотрудничества преподавателей и студентов.

THE MORAL FOUNDATIONS OF THE BUSINESS RELATIONSHIPS BETWEEN TEACHERS AND STUDENTS

Tsenko M. B.

The author considers the interaction between teachers and students in the teaching process during the reform of the education system. The need to review the nature of the relationship between teacher and student is justified and proposed to consider them as business relationships, e. g. relationships between equal cooperation partners with common goals and objectives. Moral guidelines which are cultivated in higher educational establishment and should be the ideological foundation of learning process optimization are analyzed.

Key words: relationships «teacher — student», business relationships, moral principles of business relationships, moral principles, norms, requirements of teachers and students cooperation.

УДК 340.12

О. В. Шапаренко, кандидат філософських наук, доцент

ПРИНЦИП ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ В ОСМИСЛЕННІ ОНОВЛЕННЯ ПРАВА В УКРАЇНІ

Розглянуто засоби обґрунтування права: об'єктивізм, суб'єктивізм, інтерсуб'єктивність; розкриваються їх методологічні відмінності; доводиться, що принципи інтерсуб'єктивності найбільш ґрунтовно відображають реалії сьогодення та мають велике значення у переосмисленні права в сучасній філософії й в осмисленні оновлення права в Україні. Наголошується, що відповідно до інтерсуб'єктивного